

ПОТОЧНЕ КОМПЛЕКТУВАННЯ – ОДИН ІЗ ВАЖЛИВИХ АСПЕКТІВ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ БІБЛІОТЕЧНОГО ФОНДУ

КОЛОНКА
ГОЛОВНОГО
РЕДАКТОРА

У статті розглядається бібліотечний фонд як один із елементів системи "Бібліотека". Зосереджено увагу на принципі управління формуванням бібліотечного фонду. Розглядаються проблеми і джерела поточного комплектування в бібліотеках України

Т. Вилежжанина

У сучасному бібліотекознавстві існують декілька концепцій бібліотек. За однією з них бібліотека є чотириелементною системою, що складається з бібліотечного фонду, контингенту користувачів, бібліотечного персоналу, матеріально-технічної бази.

Безперечно, головним складовим елементом у цій системі є **бібліотечний фонд** як культурне надбання будь-якої держави. В Україні загальний фонд бібліотек різних типів і форм власності налічує майже 550 млн. примірників різних документів. А загальний фонд бібліотек сфери впливу МКТ України на 01.01.07 становив понад 306 017 тис. примірників, з яких:

- фонд 6 державних наукових бібліотек дорівнював 17 806 тис. прим. (5,8%);
- фонд ОУНБ – 24 909 тис. прим. (8,1%);
- фонд обласних бібліотек для юнацтва – 2 782 тис. прим. (0,9%);
- фонд обласних бібліотек для дітей – 4 198 тис. прим. (1,4%);
- фонд публічних бібліотек – 256 322 тис. прим. (83,8%), у т. ч. – бібліотек у сільській місцевості – 144 133 тис. прим. (56,2%) [1].

У 70-80-ті роки минулого століття найбільш характерною рисою фондів публічних бібліотек була їхня **концентрація**, тобто накопичення, зростання відповідно до функціональних завдань загальнодоступної бібліотеки. І сьогодні, з огляду на це, фонди публічних бібліотек у рамках окремо взятого регіону, у порівнянні з бібліотеками інших типів і форм власності, посідають виняткове місце як універсальні та найбільш доступні для різних верств населення.

Трансформація, що відбулася в теорії і практиці роботи з фондами, привела до термінологічних новацій. Так, терміносполучення «розвиток фондів» у професійній літературі замінюється терміном «управління фондами».

Управління фондами (або документними ресурсами) – це широкоаспектна довготривала діяльність, що передбачає розв'язання великого кола проблем і складається з трьох комплексних процесів:

1. Управління формуванням бібліотечного фонду.
2. Управління збереженням бібліотечного фонду.

3. Управління використанням бібліотечного фонду.

У даній статті ми розглянемо проблему управління формуванням бібліотечного фонду, до якого, перш за все, відноситься **поточне комплектування**.

Еволюція «інформаційного ландшафту» висуває нові, підвищені вимоги до комплектаторів: саме вони повинні орієнтуватися у змінах, що відбуваються у видавничій справі і книжковій торгівлі, в юридичних питаннях, пов'язаних із придбанням документів, а також мають вирішувати, яку версію документів їм придбати – друковану чи електронну.

На політику формування фондів сьогодні серйозно впливають такі фактори, як: інфляція і пов'язане з нею зростання цін на твори друку; скорочення державних асигнувань бібліотекам; наявність Закону України „Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти”, який повністю переокреслює всім відомі **принципи комплектування**, а саме: **якість**; **науковість** фондів; **оперативність** отримання документів; **повнота придбання** нових видань з урахуванням тематико-типологічних профілів комплектування (ТТПК).

ТТПК – це робочий інструмент, який має бути в кожній бібліотеці і дозволяє здійснювати реалізацію стратегії її розвитку. Цей документ містить дві сутності: одна, назвемо її стратегічною складовою, – досить консервативна. Дійсно, стратегічно глобальні зміни ТТПК можуть відбутися лише зі зміною функцій бібліотеки, її статусних характеристик. В умовах збереження бібліотекою її статусу не можна очікувати багатьох глобальних, принципових змін у Профілі комплектування. І тут можна перейти до іншої сутності, що характеризує цей робочий інструмент. Її, на відміну від першої – стратегічної і консервативної, назвемо тактичною і досить динамічною. Дійсно, змінюються соціальний, економічний фон, видавничий потік, а також традиційні джерела, з'являються нові види документів (наприклад, електронні), змінюється й удосконалюється законодавство. Тому ТТПК як робочий інструмент оновлюється у поточному режимі.

Крім названих вище принципів комплектування, існують ще:

Принцип історизму, коли політика формування фондів національних, державних, обласних, комунальних бібліотек орієнтується на накопичення різноманітних культурних цінностей, їхнє збереження.

Принцип інформаційно-технологічної толерантності, коли фонди бібліотек мають поповнюватися літературою україномовною й іншими мовами (відповідно до запитів користувачів та профілю комплектування бібліотеки), виданнями на різних носіях інформації. До відома, щорічно у світі з'являються майже 1 млн. назв друкованих видань. В Україні у 2006 р. побачили світ 15,8 тис. назв друкув накладом понад 54 млн. примірників.

Безумовно, задовольнити все більш зростаючі освітні, культурні, інформаційні потреби користувачів можна тільки дотримуючись перерахованих принципів. Але на заваді стає необхідність закупувати літературу відповідно до Закону України „Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти”, за яким, якщо річна сума закупівлі конкретного предмета, визначеного за класифікатором, становить до 20 тис. грн., то можна здійснювати закупівлю без тендеру. Використовувати процедуру цінових пропозицій потрібно, якщо сума становить від 20 до 50 тис. грн., а процедуру відкритих торгів зі зменшенням ціни – якщо річна сума закупівель дорівнює або перевищує 50 тис. грн. Така норма, на жаль, розповсюджується і на книги як на товар.

Проблему вилучення з вищеназваного Закону тих недолугих норм, що стосуються закупівлі книг для бібліотечних фондів, намагалися вирішити неодноразово і Національна парламентська бібліотека України, і Українська бібліотечна асоціація, і МКТ України. Однак перебіг політичних подій та ситуація навколо виконавчої, законодавчої влади, окремих високих посадовців, від яких залежить ініціювання, лобювання й внесення змін до цього «славетного» закону, унеможливило якісне комплектування фондів.

У свій час поточному комплектуванню деякою мірою сприяла Програма поповнення бібліотечних фондів на період до 2005 року, якою було визначено річні нормативи поповнення фондів. В усіх регіонах було прийнято відповідні обласні програми, а у ряді областей – навіть до 2010 року. Серед ОУНБ лідерами щодо виконання державної та відповідних обласних програм були Дніпропетровська, Донецька, Запорізька ОУНБ, які отримували 150-200% від зазначених у програмі сум на комплектування. До них наблизилися Луганська, Миколаївська та Полтавська ОУНБ.

Але, на жаль, у цілому програму було профінансовано лише на 11 відсотків. Сьогодні існує нагальна необхідність прийняття Програми поповнення

бібліотечних фондів на наступні роки з реальним фінансуванням.

Одним із суттєвих джерел поповнення фондів бібліотек в останні роки стали також Програма випуску друкованої продукції «Українська книга», реалізацію якої здійснює Державний комітет телебачення та радіомовлення України, та Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки, котрою опікується МКТ України. Завдяки останній фонди публічних бібліотек для дорослих та для юнацтва з 2004 по 2007 рік поповнилися майже на 1,5 млн. документів (приблизно 300 назв) на суму 34 млн. грн.

Але це не вирішує існуючої проблеми, адже поточне комплектування має відбуватися стабільно, планомірно, з гарантованим фінансуванням.

Так скільки коштів необхідно бібліотеці для поточного комплектування?

Для відповіді на це запитання можна використати два варіанти розрахунків:

1. За нормативом ІФЛА, який базується на показнику кількості жителів, зареєстрованих на території, яку обслуговує бібліотека. У даному випадку чисельність жителів розцінюється як потенціал використання бібліотечного фонду.

2. На основі книговидачі, котрий обраховується, виходячи з того, що інформаційні потреби населення у літературі більш-менш віддзеркалюються в його зверненні до фондів та використанні їх. Можна передбачити, що там, де культурний рівень населення вищий, більш високими є й інформаційні потреби, які задовольняються шляхом книговидачі з бібліотечних фондів. Цю методику запропонувала Російська національна бібліотека (далі – РНБ).

Для того, щоб визначити необхідну суму коштів, потрібно не тільки знати кількість видань, які треба придбати, але й передбачити ціну документів. Щодо останньої, а саме ціни, – будемо виходити з того, що комплектатор прогнозує середню вартість видання, спираючись на досвід комплектування, з поправкою на динаміку (інфляцію). За даними мережі «Книжковий супермаркет», середня ціна книги на сьогодні становить 25 грн. (Інтерв'ю з К. Климашенком в Інтернет-газеті «Дело» від 5 жовт. 2007 р.).

Розглянемо **методику ІФЛА/ЮНЕСКО**.

Для книжкових фондів загального призначення у діючій бібліотеці рекомендовано такі нормативи:

Населення (тис.)	Кількість нових надходжень за рік	
	на одного жителя	на 1 000 жителів
менше 25,0	0,25	250
від 25,0 до 50,0	0,225	225
більше 50,0	0,20	200

Для розрахунку треба мати наступні дані:

– кількість населення, яке постійно проживає у регіоні протягом останніх трьох років, що дасть можливість зробити прогноз на наступний рік;

— фактичне поповнення фонду за останні три роки.

Рік	Кількість нафелення	Нормативний обсяг поточного комплектування (прим.) К норм (за рекомендаціями ФЛА/ЮНЕСКО)	Фактичне комплектування (прим.) К факт	Недокомплекткування (прим.) К норм – К факт
2004	84 800	84,8 x 200 прим. = 16 960	10 300	6 660
2005	85 000	85,0 x 200 прим. = 17 000	16 500	500
2006	85 100	85,1 x 200 прим. = 17 020	12 600	4 420

* **Примітка:** У таблиці літерою К позначено коефіцієнт.

Виходячи з прогнозованої ціни, за цією простою методикою можна розрахувати, скільки потрібно коштів як на щорічне комплектування, так і на докомплекткування. Але за такою методикою можна зробити розрахунки для ЦБС та бібліотек-філій.

Що ж стосується обласних бібліотек – ОУНБ, ОБЮ, ОБД, читачами яких є або можуть бути жителі обласного центру і навіть регіону, то тут може стати у пригоді саме **методика РНБ**.

Наприклад, ми маємо зробити розрахунок необхідних коштів для поповнення фондів гіпотетичної ОУНБ на 2008 рік. Для цього треба визначити коло необхідних показників та їхні кількісні характеристики:

— фактичну книговидачу з фондів ОУНБ (бажана хронологічна глибина – 5 років), з якої виводиться середня книговидача;

— коефіцієнт амортизації фондів. Для цього за останні 5 років розраховується середній відсоток списання до книговидачі тільки з причин: **зношеності, застарілості за змістом, непрофільності**.

Приміром, маємо такі середні показники за 5 років: книговидача – 500 000 прим., списання – 2 600 прим., з яких 100 прим. не повернено читачами. Ці 100 примірників ми не враховуємо, розрахунок проводимо щодо 2 500 прим.

У даному випадку відсоток списаних документів до книговидачі складає 0,5%. Таким чином **коефіцієнт амортизації** становить 0,005 (0,5% : 100%). Як ми отримали цю цифру? Шляхом простого зрівняння, де книговидача (500 000 прим.) = 100%, списання (2 500 прим.) = x%.

Для того, щоб визначити оптимальний розмір поточного комплектування, треба помножити прогнозовану книговидачу (W) на даний коефіцієнт. Якщо ми плануємо збільшити книговидачу на 10 тис. прим., то розрахунок буде виглядати таким чином:

$510\,000 \times 0,005 = 2\,550$ прим. на рік. При середній вартості книги 25 грн. сума на поточне комплектування має складати 63 750 тис. грн. на рік.

Використовуючи цю методику, можна підрахувати обсяги щорічного недокомплекткування у примірниках і сумах.

Одним із стабільних джерел поповнення бібліотечних колекцій може бути використання обмінних і резервних фондів бібліотек. Так, протягом багатьох років Національна парламентська бібліотека України виконує функції головного методично-

го і координаційного центру з питань обміну та розповсюдження документів в Україні, перерозподіляючи їх серед публічних бібліотек та бібліотек різних типів і форм власності, аналізуючи стан діяльності обмінних і резервних фондів цих установ, а також надаючи їм методичну та практичну допомогу.

Масштаб діяльності НПБУ у цьому напрямі можна проілюструвати такими цифрами. У 2006 році обмінний і резервний фонди Бібліотеки поповнилися на 93 428 прим. документів, у т. ч. за рахунок: фонду НПБУ – 19 704 прим.; публічних бібліотек України – 9 908 прим.; бібліотек різних типів і форм власності – 22 382 прим.; бібліотек інших держав – 214 прим.; видавництв, установ, організацій – 41 220 прим.

У тому ж році бібліотекам України було передано 97 175 прим. документів, у т. ч. 373 публічним бібліотекам – 63 614 прим., 92 бібліотекам різних типів і форм власності – 23 815 прим.; 34 бібліотекам країн СНД та інших держав – 702 прим.

Ще одним джерелом поповнення фондів є обов'язковий примірник документів. Працівники бібліотек України поклали велику надію на те, що прийняття Закону України «Про обов'язковий примірник документів» (1999) буде сприяти повноцінному надходженню документів до бібліотечних фондів. З метою з'ясування реального стану, НПБУ здійснила дослідження «Обов'язковий примірник документів України (державний, місцевий), повнота його надходження до бібліотек», яке засвідчило, що у більшості випадків вказаний Закон виконується не в повному обсязі, ряд його положень потребують уточнень, а здійснення контролю за виконанням – серйозного вдосконалення. В областях відсутня система інформування про обсяги друкованої продукції, немає повного видавничого репертуару, що не дозволяє, у свою чергу, проаналізувати повноту надходження до бібліотек обов'язкового безоплатного примірника документів.

Результати дослідження, здійсненого НПБУ, показали необхідність створення системи інформування про книги, що вийшли з друку, повного видавничого репертуару кожного регіону.

Також у Законі не визначено право бібліотек на відбір тих чи інших документів з комплекту обов'язкових примірників. Це спричинило документний обвал, перш за все, періодичних видань, а саме газет. Наприклад, до НПБУ надходять газети державного, регіонального, місцевого рівнів – обласні, районні, селищні, заводські, малотиражні, тобто всі, що випускаються на терені України. Але періодичність їхнього надходження нестабільна, через що утворюються лакуни, а також за браком часу, штатних одиниць, приміщень для їхнього зберігання

ретельно опрацювати їх неможливо. Поки що ми не можемо розв'язати цей інформаційно-технологічний вузол.

На нашу думку, така проблема, хоч і в меншому обсязі, існує й в ОУНБ.

Бібліотекарі Казахстану вирішили це питання таким чином. У республіці кожна обласна бібліотека відповідає за отримання, аналітичний розпис та збереження регіональних газет, інформація про які вноситься до єдиної бази даних, котру створено на кооперативній основі. Ця робота здійснюється всіма регіонами на єдиному програмному забезпеченні та за уніфікованими правилами.

Крім обов'язкового примірника та асигнувань з місцевого бюджету, як свідчить аналіз діяльності ОУНБ, для поповнення своїх фондів вони використовують спонсорські кошти, отримують безпосередньо різні види документів від благодійних фондів, представників діаспори, частково використовують на ці потреби кошти від тих платних послуг, які надають. Так, Хмельницька ОУНБ у 2006 році отримала 622 тис. грн. спонсорської допомоги.

На Буковині проводилась обласна акція «Допоможи своїй бібліотеці» (ОУНБ одержала 45 тис. грн. державних асигнувань, а всього по області надійшло 836 тис. грн.).

Як уже зазначалося, додаткові кошти бібліотеки отримують шляхом надання відповідних платних послуг користувачам. Приміром, у Чернігівській ОУНБ, яка одержала з місцевого бюджету у 2006 році 257 тис. грн., що для неї недостатньо, функціонує комерційний фонд у відділі абонементів. Допомогу у придбанні книг для цього фонду надає читачьке об'єднання «Книга».

За сприяння місцевих видавництв відкрито платний абонемент у Тернопільській ОУНБ. Тут проводяться декади відкритих дверей, під час яких, зокрема, бібліотека одержує в дар нові видання.

Центр художньої літератури створено у Дніпропетровській ОУНБ. У Закарпатській – зал літератури підвищеного попиту на комерційних засадах.

У Публічній бібліотеці ім. Лесі Українки (м. Київ) поповнювати фонд книгозбірень етнічних громад допомагають відповідні посольства та консульства.

Бібліотеки тісно співпрацюють з видавцями у своїх регіонах, що проявляється у проведенні спільних широкомасштабних заходів, інколи місцевим видавництвам надається можливість відкривати торговельні точки, пункти книгообміну в стінах бібліотек. У багатьох областях систематично проводяться спільні форуми з видавцями, книготорговельні ярмарки тощо. У цих заходах активну участь беруть обласні універсальні наукові бібліотеки. Закарпатська ОУНБ у 2006 році стала ініціатором форуму-ярмарку «Ужгородський книжковий Миколай». В Одесі такий ярмарок носить традицій-

ну назву «Зелена хвиля».

Регіональний форум «Книжковий світ Придніпров'я» відбувся у м. Дніпропетровську.

Вже майже 15 років тісно працює з форумом видавців Львівська ОУНБ. Вона бере активну участь у щорічних торговельних ярмарках, практикує проведення «Дня комплектатора» за участю місцевих видавців.

В одинадцятий раз було проведено регіональний фестиваль «Преса і книга Донеччини».

2006 року в Кіровоградській ОУНБ відбувся круглий стіл «Видавництва та бібліотеки Кіровоградщини: розвиток взаємодії».

У місті Києві весною та восени проходять книжкові ярмарки «Книжковий сад», «Книжковий світ», Всеукраїнський рейтинг «Книга року», в яких беруть участь бібліотеки.

Таким чином, поточне комплектування у публічних бібліотеках здійснюється з різних джерел, і бібліотекарі докладають значних зусиль для того, щоб задовольнити потреби різних категорій користувачів.

Але існує загальнодержавна проблема, до розв'язання якої ми ще не приступили, – формування національного бібліотечного фонду України на основі:

- концепції розподіленого бібліотечного фонду;
- стратегічних планів формування фондів з урахуванням статусних характеристик конкретних бібліотек;
- організації системи зберігання маловживаних документів України.

Дану глобальну проблему не можна вирішити силами однієї бібліотеки. Вона потребує розв'язання на державному рівні.

Список використаної літератури

1. Бібліотечна Україна в цифрах (2005-2006): Стат. зб. – К.: НПУ, 2007. – С. 38.
2. Буряк С. Аналіз випуску друкованої продукції в 2006 році / С. Буряк. – Вісн. Книжк. палати. – 2007. – № 4. – С. 9–15.
2. Руководство ИФЛА/ЮНЕСКО по развитию службы публичных библиотек. – СПб.: Изд-во Рос. нац. б-ки, 2002. – 112 с.
3. Тихонова Н. Оптимальный размер текущего комплектования: варианты расчетов / Н. Тихонова. – Библиотека. – 2002. – № 1. – С. 9–13.
4. Шилов В.В. Методологический и математический аспекты в измерении полноты библиотечного фонда / Шилов В.В. // Науч.-техн. б-ки. – 2001. – №. – С. 17-27.